

CALITATEA VIETȚII – NUMITOR COMUN AL PROBLEMELOR GLOBALE

ANA BĂLAȘA

The interest focussed on this concept of Quality of Life on its definition, on theoretical researches and practical investigation, had started twenty years ago. The author is presenting an interesting point of view related to the significance of that moment when the quality of life had emerged as a distinct concept. The article is based on an extensive and important bibliography and contains the views and conclusions of a Romanian specialist dedicated to this fundamental concept.

Preocupările privind calitatea vieții, conceptualizarea lor, cercetările teoretice și investigațiile concrete au debutat în deceniul șapte. De ce tocmai atunci? Și înaintea acestui moment se studiaseră o serie de probleme subsumate, acum, noului concept dar ele nu se contituiseră într-o direcție majoră de cercetare și nici nu avuseseră un impact comparabil cu cel al cercetărilor de calitatea vieții.

Ca să răspundem la întrebare, în cele ce urmează ne propunem să evocăm *contextul cultural științific în care au apărut preocupările pentru calitatea vieții*, principalele teme care au dominat dezbaterile științifice ale momentului, relația directă sau mediată dintre aceste teme – denumite probleme globale ale lumii contemporane – și calitatea vieții. Vom încerca să evidențiem că, pe de o parte, calitatea vieții este, de fapt, numitorul comun al tuturor acestor probleme globale, a căror listă, între timp, s-a completat cu teme mai ales sociale, politice și culturale, că este ea însăși o problemă globală a omenirii, iar pe de altă parte, că această tematică îndeplinește funcții metodologice majore: de stabilire rațională a obiectivelor dezvoltării social-economice și de evaluare a eficienței lor dintr-o perspectivă nouă: cea a omului privit nu numai ca ființă socială ci ca scop, ca obiectiv ultim al oricărei acțiuni sociale. Acest postulat „omul ca scop și nu ca mijloc” este și el un imperativ mai vechi, formulat ca atare în filosofia kantiană și preluat ca valoare metodologică de către toți umaniștii. Momentul în care apar preocupările privind calitatea vieții este deci și momentul în care omul nu mai este doar obiectul reflexiei filosofice sau al disciplinelor științifice – naturale și socio-umane – ci este plasat în centrul problemelor actuale, el este *perspectiva* din care acestea sunt discutate, li se caută soluții sau sunt rezolvate.

Vom arăta cum s-a ajuns la demnitatea acestui statut evocând două din temele principale ale dezbaterilor științifice din deceniul șapte, continuate și

amplificate până în prezent: *criza ecologică* și *criza socio-umană*, în contextul crizei modelului de creștere economică și de dezvoltare.

Și dacă omul este ridicat la demnitatea pe care i-o conferea încă în antichitate Protagoras, de „măsură a tuturor lucrurilor”, deci criteriu de evaluare, vom defini, pe scurt, *natura umană* prin evidențierea necesităților și aspirațiilor omului, a dialecticii acestora, a modului de subordonare față de principiile „a avea” și „a fi”.

Considerăm că întregul demers are nu numai o valoare de cunoaștere – atât câtă va fi – ci și una practic-politică, decurgând, din însăși problematica abordată: oportunitatea unora sau altora din modelele de creștere pentru lumea actuală, cea dezvoltată și cea subdezvoltată, și viabilitatea, consistența sau inconsistența paradigmei după care dezvoltarea științifico-tehnică și socio-economică asigură, prin ele însele, împlinirea umană, nevoia instituirii unor noi raporturi ale omului cu natura, cu semenii săi, cu el însuși.

Și, cum noi înșine – ca țară, societate, indivizi – ne aflăm la o „răspântie”, sperăm ca demersul nostru să aibă și valoarea unei pleoarii pentru schimbare și a unei sugerări de drum, pe care, obstacolele întâlnite de alții să fie înlăturate sau ocolite. Aici, pe unele dintre ele, le semnalăm.

Omenirea se află la răspântie. Iminența schimbărilor

Filosoful Francisc Bacon spunea, într-unul din aforismele sale din *Noul Organo*, că știința și puterea omului sunt unul și același lucru, iar René Descartes, cel care făcuse din îndoială un principiu metodologic, recomanda cu optimism: „Învățați să cunoașteți secretul naturii și veți deveni stăpânii și posesorii ei, veți ajunge la prosperitatea și fericirea secolului de aur cântat de poezii antichității”.

Dezvoltarea științei și tehnicii au devenit de altfel element de bază al paradigmei umanismului occidental, până nu demult neatacată, după care „dezvoltarea socio-economică întreținută prin dezvoltarea științifico-tehnică asigură prin ea însăși împlinirea și progresul virtualităților umane, a libertăților și a puterii omului”¹.

Secolul nostru, mai ales ultima lui jumătate, confirmă, am putea spune, pe deplin, intuițiile filosofice ale celor doi mari precursori ai științei moderne citați mai sus, doar în ceea ce privește implicațiile profunde ale științei și tehnicii asupra vieții umane, sociale și individuale dar, în același timp, le amendează substanțial optimismul pentru că raporturile știință-tehnică-natură-om s-au dovedit generatoare nu numai de rezultate spectaculoase, de împliniri și speranțe ci și de dezastre și dezamăgiri, dezorientare, neliniște și teamă.

Încriminările la adresa științei și mai ales a tehnicii n-au întârziat să vină, atât din partea apărătorilor naturii „cucerite” și „stăpânite” cât și din partea apărătorilor omului care, deși cuceritor și stăpân, a pierdut, se pare, din vedere

¹ Edgar Morin, *Le développement de la crise du développement*, în Candido Mendez (ed.), *Le mythe du développement*, Paris, Seuil, 1977, p. 97.

scopul final care să confere semnificație acțiunilor sale în mediul exterior – omul însuși.

Pozițiile scientiste și antropologice, antinomice prin concluziile lor, au în comun același păcat: transformă știința și tehnica în sisteme autonome, în scopuri în sine, rupte de orice forme de viață socială. Or, știința și tehnica, și, prin ele, dezvoltarea, nu sunt scopuri în sine ci mijloace: nu natura științei și tehnicii sau revoluționarea lor trebuie să se afle în discuție ci consecințele utilizării lor precum și scopurile în care se utilizează.

Dincolo de atitudinile extreme – absolutizarea progresului științifico-tehnic și cultul omului – comunitatea oamenilor de știință pare să accepte ca pe o evidență faptul că lumea contemporană se află în fața unor probleme de o gravitate fără precedent, că ele trebuie dezbătute și soluționate printr-un efort comun, la nivel planetar. Deceniul șapte, îndeosebi, marchează debutul unor dezbateri de anvergură asupra acestor probleme, printre care limitele resurselor, supra-populația, criza ecologică, accentuarea inegalităților, criza socioculturală sunt cele mai des invocate.

Este mobilizat un număr crescând de personalități de diverse specialități care își comunică și își confruntă punctele de vedere cu privire la temele considerate de cea mai presantă actualitate, în cadrul unor grupuri sau cercuri de dezbateri cu sau fără caracter instituțional. Un astfel de cerc de dezbateri, neoficial, este Clubul de la Roma (1968) ale cărui lucrări au avut, cum se știe, un ecou remarcabil atât în lumea oamenilor de știință cât și în cercurile și organismele politice, inclusiv cele internaționale, și chiar în opinia publică, sensibilizată de gravitatea temelor puse în discuție. Aurelio Peccei, inițiatorul grupului, afirma în 1973: „Deși se vorbește de mai multe crize, ele nu sunt – după părerea ce predomină la Clubul de la Roma – decât expresia uneia și aceleiași crize. A venit timpul să nu mai vorbim de problemele izolate, dispartate și conflictuale, ci de o singură problematică cuprinzătoare a omenirii, afirmând o viziune responsabilă, de ansamblu”².

Cartea *Omenirea la răspântie* a profesorului american M. Mesarovič și a profesorului german E. Pestel confirmă ideea interdependenței și globalității problemelor: „Omenirea se află confruntată cu o mulțime de crize fără precedent – criza demografică, criza ecologică, criza alimentară mondială, criza energetică, criza de materii prime – pentru a numi doar câteva dintre ele. Noi crize își fac apariția, în timp ce cele vechi persistă, efectele lor afectând toate colțurile Pământului, până ce îmbracă, de fapt, aspectul unor crize globale, mondiale... Adevăratele soluții sunt, pe cât se pare, interdependente, iar toate aceste crize par să constituie, laolaltă, un singur *sindrom global de criză a dezvoltării lumii*. Omenirea pare deci să fi ajuns la o răspântie: să continue neabătută, pe vechiul drum, adică să urmeze calea tradițională spre viitor, sau să pornească pe o cale nouă?” (s.n.)³.

² Aurelio Peccei, *The Moment of Truth is Approaching*, în *Successo*, Dec. 1 1973.

³ Mihajlo Mesarovič, Eduard Pestel, *Omenirea la răspântie. Al doilea raport către Clubul de la Roma*, București, Editura politică, 1975, p. 12.

Dacă vrea să supraviețuiască, lumea trebuie să se schimbe – acesta este noul imperativ, fie că este vorba de modelele de creștere, de relațiile omului cu natura sau cu proprii semeni, fie că este vorba de condiția umană însăși. Dacă orice civilizație din istorie se voia definitivă și exemplară, justificată prin referire la valori permanente, civilizația noastră ridică însăși schimbarea la rang de valoare⁴. Între pozițiile optimiste și cele pesimiste sau chiar catastrofice privind viitorul omenirii, tot mai mulți oamenii de știință și teoreticieni de diverse orientări se pronunță cu luciditate în favoarea acestei concluzii, nelipsite, nici ea de accente dramatice: dacă vrea să supraviețuiască, lumea trebuie să se schimbe. Și aceasta este concluzia unor savanți, în fond optimiști.

Valoarea celui de-al doilea raport către Clubul de la Roma, care depășește deficiențele științifice și metodologice reproșate *Limitelor creșterii* (primul raport) stă tocmai în *pledoaria pentru schimbare*, în rechizitoriul mersului la întâmplare, generator de dezechilibre în viața societății, în argumentarea convingătoare a ideii după care, fără control uman, situația nu se stabilizează în stări de echilibru ci de dezastru, că problemele pot fi rezolvate numai prin angajarea deplină a aparatului social de decizie și deliberare, a factorilor de raționalitate și a mijloacelor de cooperare⁵. Lumea poate fi deci „salvată” cu condiția unor intervenții imediate pentru a preveni posibilele amenințări viitoare.

Modelul de dezvoltare industrială pe baza creșterii economice exponențiale și limitarea resurselor au fost punctul de plecare al dezbaterilor, constatându-se că acest model nu mai poate fi practicat fără riscuri majore, că el nici nu aduce bunăstarea dorită și sperată pentru toți, ba, mai mult, că poate deveni, dacă e practicat în continuare, sursa prăbușirii lumii noastre actuale. Principiul metodologic și strategia „supraviețuirii” constă după Pestel și Mesarovič în ceea ce ei numesc „creșterea organică” a omenirii care ar permite lumii să se transforme într-un sistem armonios de părți interdependente, fiecare aducându-și contribuția proprie, specifică în domenii ca economia, resursele ori cultura.

Autorii nu-și pun problema *dacă* sistemul mondial să crească sau nu (primul raport recomanda limitarea creșterii), nevoia de creștere fiind subînțeleasă, mai ales pentru unele părți ale lumii. Accentul este pus pe întrebarea *cum* să crească: nediferențiat, neechilibrat sau, dimpotrivă, diferențiat, în mod organic, pornindu-se de la luarea în considerare a statelor naționale „a comunității de tradiții, istorie și mod de viață, nivel de dezvoltare economică, organizarea socio-politică și caracterul comun al principalelor probleme pe care țările respective le au de înfruntat”⁶. Calea creșterii „organice” de diferențiere structurală, ca alternativă la creșterea exponențială a țărilor dezvoltate sau la remedii iluzorii al creșterii „zero” presupune, în opinia autorilor, un plan director al proceselor de creștere și dezvoltare ale sistemului mondial, plan care trebuie elaborat de către înșiși

⁴ Meyer Françoi, *La surchauffe de la croissance*, Paris, Fayard, 1974, p. 120.

⁵ Mircea Malița, *Studiul introductiv* la Mihajlo Mesarovič, Eduard Pestel, *Omenirea la răspântie* București, Editura politică, 1975.

⁶ Mihajlo Mesarovič, Eduard Pestel, Op. cit., p. 19.

oamenii care alcătuiesc sistemul mondial. „Adevăratele limite ale creșterii sunt deci sociale, politice și administrative”. Tot aici trebuie căutate și soluțiile.

Concepția despre necesitatea „creșterii organice” care pornește de la admiterea dezvoltării neomogene a părților și regiunilor lumii pare să fie valabilă în însuși interiorul țărilor din lumea dezvoltată de vreme ce, despre o țară ca SUA se poate spune că este frământată de contrastul dintre bogăția ei fără seamăn și incapacitatea ei de a asigura locuitorilor condiții adecvate de mediu, de muncă, de învățământ, de servicii sanitare și sociale și de viață pașnică. Timp îndelungat, această realitate crudă a fost ascunsă prin tot felul de eschivări, pretexte și tot felul de detalii tehnice. Mi se pare că în prezent acest paravan a fost cumva străpuns de criza ambientală⁷. Concepția despre „creșterea organică” pare să aibă datele necesare pentru a conveni și țărilor în curs de dezvoltare sau slab dezvoltate, în mai mare măsură decât alte concepții, elaborate din perspectivă globală, mondială sau cea a țărilor dezvoltate, față de care s-au exprimat reacții mai mult sau mai puțin negative, decurgând din divergențele de interese.

Modelul de dezvoltare organică, cu toate limitele care i s-au semnalat – metodologice în principal – evidențiază câteva componente esențiale: modelul istoric de dezvoltare conține în el însuși posibilitatea crizelor, necesitatea unor soluții globale, o nouă ordine economică și un sistem global al resurselor, soluționarea problemelor prin cooperare internațională și nu prin confruntare, rolul unei strategii, al unui plan director și al sistemelor de valori și atitudini.

Creșterea economică și efectele ei perverse

Până la apariția, în țările occidentale dezvoltate a dezbaterilor și controverselor privind creșterea – limitarea, accelerarea sau schimbarea modelului de creștere – progresul și dezvoltarea socială erau identificate aproape total cu creșterea economică. Creșterea economică era și, de fapt, în mare măsură mai este, una din cele mai „respectabile lozinci” din vocabularul politic curent din țările occidentale. „Mai mult”, „mai repede” erau/sunt echivalente automat cu „mai bine” și reprezentau/reprezintă elemente definitorii ale modului de viață, ocupând un loc privilegiat pe scara de valori a societății, constituind însemnele indubitabile ale succesului personal sau social.

Primele lucrări care pun în discuție creșterea, în general, cu toate contestațiile și reacțiile negative declanșate, răspândesc sămânța îndoielii și fac loc părerilor privind o formă sau alta de *control* al creșterii. Pe de altă parte însă, ideea de control, de limitare sau de alegere a altei modalități de creștere pune în cauză logica și identitatea sistemului însuși. Jurgen Habermas, teoreticianul „capitalismului târziu”, consideră că „societățile capitaliste” nu se pot conduce după imperativele de limitare a creșterii fără abandonarea principiului lor de organizare, deoarece adaptarea creșterii capitaliste istorico-naturale la o creștere calitativă

⁷ Barry Commoner, *Cercul care se închide*, București, Editura politică, 1980, p. 212.

reclamă o planificare orientată spre valori de întrebuințare. În orice caz, dezvoltarea forțelor de producție nu poate fi decuplată de imperativele producerii de valori de schimb fără o abatere de la logica sistemului⁸.

Numai dezbaterile *teoretice* în jurul conceptului și fenomenului de creștere nu ar fi avut însă impactul înregistrat dacă nu s-ar fi constatat, în *practică*, faptul că, într-adevăr, creșterea economică a celor mai dezvoltate state – la care ne limităm și noi analiza – nu are doar efecte benefice ci, dimpotrivă, generează, în plan ambiental, social, cultural și uman efecte *neurmărite* și indezirabile, de genul celor pe care R. Boudon le numește „efecte perverse”.

a) Criza ambientală

Mult timp s-a considerat că progresul social și uman se poate măsura prin victoria omului asupra naturii. Conceptul tradițional de progres care a dus la o creștere „nediferențiată” s-a bazat pe presupunerea că natura este inepuizabilă în toate privințele: alimente, energie, materii prime etc. Paradoxal însă, tocmai progresul bazat pe achizițiile științei și tehnicii a condus la o ruptură tot mai largă între om și natură. Crizele ecologice sunt efectele neintenționate, „perverse” ale „îmblânzirii” naturii, ale marilor proiecte prin care voința oamenilor s-a impus naturii pornind de la un scop pozitiv – binele omenirii.

În zilele noastre s-au înmulțit tot mai mult avertismentele conform cărora creșterea disproporționată și caracterul tot mai complex al intervenției omului în procesele naturale dobândesc o dimensiune nouă, cu consecințe imprevizibile și potențial catastrofale⁹. În deceniul șapte problematica mediului ambiant, a crize ecologice, a depășit granița mediilor științifice, a pătruns în arena politică și a stârnit un interes de proporții în opinia publică, sensibilizată de gravitatea aceste probleme globale a omenirii: gradul de deteriorare a mediului nu amenință numai calitatea vieții ci viața însăși. Cât de reală este această amenințare? Răspunsul ni-l dau mai mulți oameni de știință din aproape toate disciplinele, care a recunoscut în problematica mediului o amenințare imediată a vieții umane și chiar pentru supraviețuirea omenirii atrăgând atenția politicianilor să nu mai amâne acțiunile practice.

În numai câțiva ani „calitatea mediului” a devenit o problemă politică în toată lumea industrializată. Care este explicația? „Faptul că această preocupare îngrijorare în legătură cu calitatea mediului – și în legătură cu calitatea vieții umane – s-a produs în același timp în majoritatea țărilor industrializate sugerează că este vorba de o problemă inerentă creșterii industriale. La un moment de dezvoltare tehnologică, motorul creșterii industriale, depășește mecanisme sociale făcute pentru a o controla, provocând astfel atât o degradare socială cât și a mediului ambiant. Toate societățile vor fi confruntate, în cele din urmă, cu problematica mediului, în cursul dezvoltării lor. Aceasta se datorește nu numai industrializării proprii, ci și perturbărilor produse de alte societăți în dezvoltare care dăunează întregului ecosistem”¹⁰.

⁸ Jurgen Habermas, *Probleme de legitimitate în capitalismul târziu*, în: Jurgen Habermas, *Cunoaștință și comunicare*, București, Editura politică, 1983, p. 276.

⁹ Mihaljo Measarović, Eduard Pestel, *Op. cit.*

¹⁰ Lennart J. Lundquist, *Environmental quality and politics in Social Science Information*, nr. 2, 19

La acest răspuns elaborat din perspectiva unui politolog să adăugăm un altul, formulat de una din cele mai autorizate persoane în domeniu, profesorul de biologie de la universitatea Harvard – Barry Commoner, cercetător avizat al corelației om-mediul ambiant: „Pe baze pur teoretice, se înțelege de la sine că orice sistem economic, care este îndemnat de către propriile sale cerințe de stabilitate să crească prin mărirea constantă a ratei cu care extrage bogăția din ecosistem, trebuie să împingă în cele din urmă ecosistemul într-o stare de colaps”¹¹.

Există un paradox fundamental care caracterizează viața omului pe Pământ – spune Commoner – și anume că civilizația umană implică o serie de procese ciclice interdependente, dintre care cele mai multe au o tendință intrinsecă de creștere, cu excepția unuia – resursele naturale, absolut esențiale și de neînlocuit, reprezentate de minerale și de ecosferă. Conflictul dintre tendința de creștere a acelor sectoare ale ciclului care depind de om și limitele fixe ale sectorului natural este inevitabil. Pentru a supraviețui, civilizația nu are altă cale decât să se adapteze cerințelor sectorului natural – ecosfera. Degradarea mediului este un semn că până acum n-am reușit să realizăm această adaptare indispensabilă¹².

În cartea sa *Cercul care se închide* autorul numește o serie de surse ale problemei mediului și sugerează și direcția în care ar trebuie căutate remediile:

- Deteriorarea condițiilor de mediu este cauzată de acțiunile omului și are efecte grave asupra condiției umane. În acest fel, criza ambientală nu este numai o problemă ecologică ci și una cu caracter social ceea ce îi suplimentează complicațiile¹³.

- Creșterea economică „calul de bătaie favorit în cercurile ecologice” poate produce poluare. Aceasta nu înseamnă că orice creștere a activității economice generează, automat, mai multă poluare. Totul depinde de felul în care realizăm această creștere¹⁴. Dacă, de pildă, în SUA se analizează felul în care transformările tehnologice din economia postbelică au produs sporul de 126% al PNB se constată că nivelul poluării a crescut într-un ritm de zece ori mai mare decât creșterea PNB.

- Explicațiile eșecurilor tehnicii din perspectiva mediului ambiant trebuie căutate în scopurile cărora le erau destinate tehnologiile. De regulă, tehnologiile cu impact ambiental mai intens sunt însoțite de o creștere semnificativă a rentabilității. Dar, pe de o parte nu înseamnă că relația respectivă este urmărită deliberat de către orice întreprinzător. De regulă, efectele ambientale potențiale sunt sesizate după depășirea limitelor de acceptabilitate biologică și după îmbolnăvirea oamenilor.

- Deși există o legătură statistică paradoxală între rentabilitatea unei activități economice și tendința ei de a-și distruge propria bază ambientală, întreprinzătorul

¹¹ Barry Commoner, *The Environmental Costs of Economic Growth*, în: *Chemistry in Britain*, 8(2), 1972.

¹² Barry Commoner, *Cercul care se închide*, București, Editura politică, 1980, p. 121.

¹³ *Idem*, p. 111.

¹⁴ *Idem*, p. 139.

iresponsabil găsește avantajos „să ucidă găina care face ouă, -dacă aceasta trăiește îndeajuns pentru a-i furniza suficiente ouă cu care să-și cumpere altă găină”. Iresponsabilitatea ecologică poate fi rentabilă pentru întreprinzător, dar nu și pentru societate în ansamblul ei.

- Tendința de izolare a disciplinelor științifice de problemele care afectează condiția umană reprezintă un alt obstacol. Pentru înțelegerea deteriorării orașelor trebuie să cunoaștem pricipiile științei economice, ale arhitecturii și sistematizării, ale fizicii și chimiei aerului, ale sistemelor acvatice etc, adică acele științe care sunt relevante pentru condiția omului. Reducționismul în știință este contraproductiv pe plan social și uman.

- Poluarea este un însoțitor nedorit al tendinței firești a sistemului economic de a adopta noi tehnologii care să mărească productivitatea. Dar *costul* degradării ambientale este suportat, în principal, nu de către producător ci de către societate în ansamblu, care este compusă, în cea mai mare parte din salariați și nu din întreprinzători. O activitate economică poluantă este, așadar, subvenționată de societate¹⁵. Pentru a pune capăt deteriorării mediului este necesar ca *aceste relații să fie schimbate*.

- Nici un sistem economic nu poate fi considerat stabil dacă funcționarea lui încalcă grav principiile ecologiei. Există un pesimism pronunțat (ex. I. H. Kapp, Robert Heilbroner) privind capacitatea sistemului inițiativei private de a se adapta cu succes necesității unei funcționări „sănătoase” din punct de vedere ecologic. De regulă, apariția unei crize de mare amploare în ecosistem poate fi privită ca un semnal al unei crize care începe să se manifeste în sistemul economic.

Problemele practice ale poluării ambientale nu au fost diferite în țările socialiste, sursa problemelor fiind tot *interesul economic* doar că locul întreprinzătorului îl luase „planul” a cărui îndeplinire era considerată primordială. Singurul avantaj de principiu consta în posibilitățile de control ecologic ale statului asupra planificării și dezvoltării industriale.

Cert este faptul că nici un sistem nu a găsit mijloacele adecvate și eficace de a-și adapta funcționarea economică la imperativele mediului.

- Cauza principală a crizei ecologice constă în modul în care societate înțelege să obțină, să repartizeze și să folosească bogățiile pe care munca umară le extrage din resursele planetei. Întrucât criza mediului ambiant rezultă din proas gospodărire socială a resurselor mondiale, ea poate fi rezolvată și omul poa supraviețui în condiții omenesti dacă organizarea lui socială, economică, politic este armonizată cu ecosfera. „Dar această sarcină este de competența exclusi a istoriei căci schimbări sociale de mare amploare pot fi plămădite doar în atelier unei acțiuni sociale colective, raționale și bine documentate. Că trebuie acționăm se vede limpede. Întrebarea este: cum?”¹⁶.

Problematika mediului are și o importantă dimensiune *internațională*. pildă pentru țările subdezvoltate, lupta împotriva poluării, dusă în țările dezvoltate este un concurent al ajutorului de dezvoltare acordat de aceste țări, care ar pu

¹⁵ *Idem*, p. 265.

¹⁶ *Idem*, p. 296.

fi diminuat. În aval țările subdezvoltate întâlnesc toate perturbările social-economice care rezultă din urbanizarea și industrializarea accelerate, iar în amonte, ele sunt victimele condițiilor care caracterizează starea de penurie¹⁷.

Atrage atenția, în acest context, și ceea ce se cheamă „efectele de dominație” ale poluării. Îngrijorarea crescândă a țărilor industrializate în fața riscurilor pe care le prezintă pentru ele măsurile de salvagardare a mediului înconjurător adoptate de țările capitaliste avansate este de înțeles, cu atât mai mult cu cât acestea din urmă au considerat totdeauna, de-a lungul istoriei acestui ultim secol, că țările de la periferie nu existau decât pentru a le ajuta să-și rezolve propriile probleme. Țările capitaliste avansate pot considera normal să utilizeze resursele naturale ale țărilor subdezvoltate, să opereze transferuri de industrii poluante sau să modifice fluxurile comerciale¹⁸.

Problematika modului și a raporturilor ei cu dezvoltarea a pătruns, oficial, pe agenda forurilor politice internaționale în 1972 odată cu Conferința de la Stockholm, conferindu-i treptat, cu fiecare Conferință, noi dimensiuni, atât în plan practic-politic cât și conceptual. Comisia Brundtland, de pildă, a elaborat un studiu asupra a ceea ce a numit „dezvoltare durabilă”. Reuniunea de la Rio de Janeiro, la nivel de șefi de stat și de guvern (1992), accentuează nevoia de schimbare și imperativul cooperării în rezolvarea unor probleme aflate în strânsă interdependență. „Agenda 21” ca și o recentă Conferință de la Nairobi (1994) remarcă problemele calității vieții lansând concepte ca: justiție socială, justiție distributivă, echitate socială și pun problema modificării parametrilor dezvoltării viitoare a națiunilor.

b) Criza socio-umană

Cercetările sistematice privind calitatea vieții au fost consecutive acestei constatări paradoxale: creșterea economică și dezvoltarea, oricât de eficace, nu conduc automat, cum s-a crezut, la o eficacitate corespunzătoare și în plan social și uman. În țările cele mai dezvoltate economic, cu toate progresele incontestabile în ameliorarea vieții – de la satisfacerea nevoilor de hrană, îmbrăcăminte și locuință și până la cele de timp liber – există mult prea numeroase efecte negative ale creșterii economice pentru ca aceste țări și modelul lor de creștere să fie luat drept etalon. Johan Galtung, cunoscut cercetător în domeniu, consemnează în acest sens: „Umanitatea, apropiindu-se de sfârșitul secolului al XX-lea, de sfârșitul celui de-al doilea mileniu, în țările considerate ca cele mai avansate, cele mai „dezvoltate” este foarte amestecată, pentru a ne exprima eufemistic, pentru a nu spune mai mult. De fapt, țările în care se înregistrează veniturile cele mai mari prezintă modele pe care nu ne așteptăm să le vedem apărând, în alte țări, ca *modele* demne de a fi imitate”¹⁹. Constatarea că în țările

¹⁷ Yves Laulan, *Les nouveaux mythes: pollution et environnement*, în *Revue Tierr-Monde*, vol. XV, nr. 57/1974.

¹⁸ G. Destanne – de Bernis, *L'impact sur les pays sous-développés des politiques pays développés*, în *Analyse et prevision*, nr. 4/1974, p. 415-451.

¹⁹ Johan Galtung, Monica Wemegah, *Overdevelopment and Alternative of Life in high income countries*, SID/UNU – GPJD, Joint Project, Institut Universitaire d'étude du Développement, 1978.

cu venituri ridicate „unde, ceva nu merge cum trebuie, ceva merge rău” îl conduce pe teoreticianul citat la concluzia că, dincolo de anumite praguri, creșterea economică ar avea chiar efecte negative asupra bunăstării fizice și materiale a omului. Conflictul dintre conceptul de creștere economică și conceptul echilibrului satisfacerii reflectă un conflict intern al capitalismului modern în care creșterea economică și inovația tehnologică sunt ridicate la demnitatea de ideal prin care s-a considerat că s-ar ajunge în mod natural la satisfacerea trebuințelor²⁰. Introducerea în circuitul științific a termenului de „calitatea vieții”, care are loc în țările capitaliste dezvoltate economic, este legată tocmai de critica la care au fost supuse condițiile care definesc posibilitățile și modul de satisfacere a trebuințelor și necesităților umane în raport cu rezultatele dezvoltării economice. Chiar dacă, obiectiv, există o creștere reală a nivelului de viață și au apărut o serie de necesități noi, în *aprecierea socială*, viața nu a devenit mai satisfăcătoare, omul nu este mai fericit.

Progresul științei și tehnicii produce efecte sociale contradictorii creând, cum am văzut, premisele pentru distrugerea a însuși echilibrului ecologic. *Sărăcia, șomajul, inflația* nu au fost lichidate nici ca fenomene social-economice nici ca probleme sociale și, oricât ar fi de compensate prin serviciile sociale, ele afectează negativ o parte destul de însemnată a populației, inclusiv prin consecințele de ordin psihic.

Dar mai grav poate decât problema sărăciei și a șomajului este faptul că unele aspecte noi ale vieții sociale și individuale tind să contrabalanseze rezultatele incontestabile obținute în creșterea nivelului de trai. Astfel, gradul de *insecuritate* (probabilitatea de a deveni victimă a violenței) înregistrează rate înalte. Supraconsumul este însoțit, în alte segmente ale populației, de subconsum, suprad dezvoltarea, de subdezvoltare. În general, *oamenii nu sunt mai sănătoși* (chiar dacă trăiesc mai mult, cu ajutorul medicamentelor) și sunt tot mai prezente dezechilibrele psihice ca urmare a stresurilor succesive. Sunt produse trebuințe „noi” care nu pot fi satisfăcute. În cadrul sistemului nu au dispărut contradicțiile și tendințele de criză economică, politică și socio-culturală. Se caută formule de perfecționare a funcționării sistemului, aflat în criză de legitimare. Or, „o criză de legitimare poate fi prevăzută doar atunci când sunt produse în mod sistematic așteptări care nu pot fi satisfăcute nici cu masa de valori disponibile, nici cu gratificații conforme sistemului. Prin urmare, ea trebuie să aibă la bază o criză de motivație, adică o discrepanță între trebuința de motive, pe care o înregistrează statul, sistemul educativ și ocupațional, pe de o parte, și oferta de motivație, din partea sistemului socio-cultural, pe de altă parte”²¹.

Creșterea economică a înlăturat evident, o serie de îngrijorări, mai ales cele legate de nivelul de trai, dar a adus și altele noi, poate chiar mai stresante pentru om: creșterea delincvenței și agresivității, lipsa de sens a vieții, sentimentul de

²⁰ Walter A. Weisskopf, *Economic Growth and Need Satisfaction*, în: *Alienation and Economics* New York, 1971, p. 156-170.

²¹ Jurgen Habermas, *Op. cit.*, p. 314.

singurătate și alienare. „Unidimensionalitatea” umană devine expresia cea mai concentrată a acestei alienări. Sociologi și filosofi occidentali consideră „balanța” antropologică încă și mai negativă decât cea socială. Omul mediu din țările dezvoltate, deși beneficiază de avantaje materiale pe care i le-a procurat știința și tehnica, de care ar trebui să fie mândru, se simte neliniștit, dezorientat, nefericit și neputincios pe planul vieții personale. În „umanitatea exteriorizată” pe care a creat-o circulă valori materiale, spirituale, informaționale a căror semnificație îi scapă. Omul este proiectat într-o lume creată de el dar care nu mai este a lui și în care se simte tot mai străin. Alienarea este tocmai această „insensibilitate a lumii față de făptuitor, pe care-l înrobește forțelor pe care el nici nu le înțelege și nici nu le dirijează”²².

Reflecții de acest fel, inspirate de consecințele negative ale progresului științei și tehnicii, de realități sociale inacceptabile, de fragilitatea vieții individuale și deruta conștiinței contemporane au precedat cu mult anii '70 și le întâlnim, îndeosebi, în cadrul filosofiei existențialiste care a resorbit în bună măsură ecourile stărilor de dezordine, teamă, eșec, absurd, exprimând, totodată prin unii din reprezentanți, revolta împotriva acelor stări ca și aspirația spre un umanism autentic și salvator.

Din perspectivă umanistă și culturală, în cadrul unui alt curent de gândire – Școala de la Frankfurt (Adorno, Marcuse, Fromm, Habermass) care și-a propus elaborarea unei „teorii critice” a societății contemporane plecând de la unele stări de lucruri generate de „capitalismul târziu” – se consideră că, dacă în epoca noastră există o problemă specifică și care se află în miezul tuturor celorlalte, aceasta este problema omului.

În lucrarea sa *Societatea alienată și societatea sănătoasă*²³ sociologul american (emigrat din Germania) Erich Fromm, constată, printre altele, incidențele sociale ale patologiei individuale în Occident, în SUA în special: *maladiile mentale, sinuciderile* care trădează, la o populație dată, o lipsă de stabilitate și de sănătate mentală. Toate datele statistice probează că nu sărăcia materială este cauza. Dimpotrivă, țările cele mai puțin bogate au cele mai mici rate de sinucideri în timp ce prosperitatea crescândă a Europei a fost însoțită de un număr mărit de sinucideri. Alcoolismul este și el un simptom de dezechilibru mental și emoțional. Este aproape șocant, spune autorul, să constăți că țările cele mai prospere – care își propun deliberat realizarea unei vieți materiale confortabile, o distribuie echitabilă a bogățiilor, o democrație stabilă și pacea – să se dovedească cele mai afectate de dezechilibru mental.

Vorbind despre alienare, Fromm afirmă că ea este aproape totală. În societatea alienată sunt afectate relațiile omului cu munca sa, cu produsele lui de consum, cu statul, cu semenii săi și cu el însuși. Ansamblul creațiilor sale se situează de acum înainte deasupra lui, el nu mai are sentimentul că este autorul

²² A. Etzioni, *The Active Society*, New York, 1968, p. 618.

²³ Erich Fromm, *Société Aliénée et société saine*, în Erich Fromm, *Texte alese*, București, Editura

și centrul lor, ci mai degrabă acela că slujește un *golem* pe care l-a fabricat el însuși²⁴.

Muncitorul, directorul, proprietarul, acționarul sunt fiecare la fel de alienați. În cazul muncitorului, munca devine mai automată și mai golită de gândire iar nevoia de control personal al rezultatelor muncii sale nu mai este îndeplinită. Scopul directorului este de a folosi cu profit un capital investit de alții. El se confruntă cu „uriași impersonali”: întreprinderea concurentă, piața națională și piața mondială, consumatorul, sindicatele, guvernul, ajungându-se la unul dintre cele mai caracteristice fenomene ale unei civilizații alienate: *birocratizarea*. Proprietarul este mai puțin liber decât era bunicul său în cadrul aceleiași întreprinderi, având acum un rol pasiv. Acționarul se află într-o situație și mai alienată întrucât proprietatea sa este o foaie de hârtie care reprezintă o cantitate variabilă în bani, responsabilitatea nefiind angajată în afaceri. El poate să nu întrețină nici un fel de relații cu firma „sa”.

Munca, într-o societate alienată, nu mai este izvor de bucurie ci a devenit o datorie și o obsesie, un mijloc de a câștiga bani. În funcție de cursa consumului, înșiși muncitorii cer ore suplimentare pentru a putea plăti mărfurile cumpărate pe credit. Pe de o parte există un rol tot mai pasiv în cadrul muncii, iar pe de altă parte, creșterea scadențelor și apariția formelor noi de tensiune sporesc oboseala nervoasă. Remarcând interesul care se acordă în ultimul timp „problemei umane a industriei”, Fromm consideră că problema este prost pusă pentru că, ceea ce ar trebui studiat este „problema industrială a ființelor umane”.

Relația omului cu el însuși este și ea alienată: el se percepe pe sine însuși ca obiect care trebuie să-și găsească o întrebuintare reușită pe piață. Individul este judecat după reușită și dacă eșuează în plasarea avantajoasă a persoanei sale trage concluzia că el însuși este un eșec. Simțul valorii sale depinde de judecata versatilă emisă de piață. Orice ar putea face el în realitate, omul nu are valoare comercială decât în măsura în care își găsește cumpărător pe piață. Aspectul exterior, educația, venitul, șansele de succes sunt și ele elemente de schimb pe piață. Se pierde astfel simțul demnității, al identității²⁵.

Alienarea apare și în relațiile cu ceilalți. Acestea devin abstracte, reci și lipsite de sentimente, nu ca între oameni ci ca între mașini în care se utilizează reciproc: patronul se servește de anagajării săi, vânzătorul de clienți, vecinul poate fi un „articol” util la un moment dat.

Fromm face un adevărat rechizitoriu *falselor nevoi și consumului ostentativ* considerate extrem de alienante. Modul în care obținem lucrurile este străin de modul în care ne folosim de ele iar numeroase obiecte le cumpărăm nu pentru că ne-ar fi utile ci, ca să le *avem*. Posesiunea lor ne satisface prin ea însăși. Or, actul de consum ar trebui să fie un act uman concret, la care să participe simțurile noastre, nevoile noastre corporale, gustul nostru estetic, adică *noi* în totalitatea noastră. Acest act ar constitui atunci o experiență semnificativă. Există însă puține

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

asemenea acte în civilizația noastră. A consuma înseamnă pentru noi a satisface unele fantezii stimulate artificial, un act alienat de persoana noastră reală²⁶. La origine, ideea de a consuma mai multe lucruri și mai bune avea ca scop să permită oamenilor o viață mai fericită și mai satisfăcătoare. Apetitul actual a pierdut orice relație cu nevoile autentice ale omului. În disputa privind „suveranitatea consumatorului”, J. K. Galbraith introduce fără a nega această suveranitate criterii morale, distingând între necesar față de nenecesar, important față de neimportant în ceea ce privește bunurile și serviciile și atrage atenția asupra pericolelor existente pentru calitatea vieții noastre datorită dimensiunilor existenței ce sunt neglijate în alocarea de resurse. „Noi neglijăm loisirul, dimensiunea estetică, aspectul uman al vieții. Neglijăm comunitatea, participarea, crearea unui mediu înconjurător în care să se poată trăi, ne lipsește scopul și semnificația vieții noastre individuale și naționale... Ceea ce ne preocupă pe noi astăzi nu este suveranitatea consumatorilor, ci calitatea și semnificația vieții într-o societate cu un produs național brut fantastic”²⁷.

Sociologul francez Paul-Henry Chombart de Lauwe remarcă, de asemenea, efectele alienante ale expansiunii consumului, ale stimulării cumpărării prin tehnice de publicitate, oamenii nesizând consecințele psihologice și sociale ale acestei curse spre „bunăstare”, spre „satisfacție” și efectele manipulării asupra aspirațiilor, frustrările rezultate din imposibilitatea satisfacerii lor²⁸. Efectele alienante provin din caracteristica de bază a societății de a fi o „lume programată” în care totul este calculat pentru și în locul omului. La ce-ar putea să aspire oamenii și să nu fie programat de un ordinator?

Conceptul de „societate programată” este utilizat și de Alain Touraine ca echivalent pentru societatea postindustrială, ale cărei caracteristici sunt oarecum asemănătoare cu cele descrise de D. Bell, alienarea fiind însă caracteristica dominantă, în special alienarea ca dependență tot mai mare a oamenilor de noile grupuri sociale care dețin puterea, cu consecințe radicale în stilul de viață, petrecerea timpului liber, participarea la cultură²⁹.

Mai mulți teoreticieni au observat efectele negative ale *ritmului schimbărilor*. Erik Erikson spune, de exemplu, că adaptarea la viața americană implică adaptarea la o continuă schimbare, prin ea însăși un mod de viață dificil și împovărat iar Keneth Keniston consideră schimbarea cronică tehnologică și economică drept unul din principalele elemente alienante ale societății americane³⁰. Schimbarea nu este întotdeauna un câștig, ea poate produce tulburări psihologice serioase. Al. Tofler acordă o importanță deosebită efectului vitezei de schimbare asupra calității vieții. Incapacitatea de adaptare și de producere a unor reacții de răspuns adecvate conduce la stres, inadaptare, alienare.

²⁶ *Idem*, p. 132.

²⁷ J. K. Galbraith, *The New Industrial State* apud Walter A. Weisskopf, *Op. cit*

²⁸ Paul-Henry Chombart de Lauwe, *Cultura și puterea* București, Editura politică, 1982, p. 40.

²⁹ Alain Touraine, *La société post-industrielle*, Paris, Editions Denoel, 1969.

³⁰ Keneth Keniston, *The Uncommitted: Alienated Youth in an Alienating Society*, Princenton University Press, 1965, p. 210.

Viața politică este și ea o sursă de alienare. De pildă, cu privire la *democrație*, Erich Fromm se întreabă cum ar putea un popor să-și exprime voința „să” dacă nu are nici convingeri, nici voință, dacă este format dintr-o mulțime de automate alienate. Într-o societate alienată oamenii votează într-un mod destul de asemănător cu cel în care își cumpără produsele: sub influența propagandei politice. Se constată, în același timp, o lipsă a dorinței de a acționa, o abandonare a responsabilităților. Chombart de Lauwe evidențiază mecanisme mult mai complexe. În contextul în care vorbește despre transformările tehnice și contradicțiile sociale, sesizează că, în fond, puterea politică riscă să încapă pe mâna unei minorități tehnice: „În spatele puterii politice, care rămâne o fațadă, această putere tehnică capătă o importanță tot mai mare, dar este dependentă de puterea financiară a băncilor și a marilor întreprinderi multinaționale. Societățile sunt în acest caz dominate de un mic grup care le stabilește din ce în ce mai mult destinele. Cel ce deține în același timp puterea financiară și aparatul tehnic capătă întâietate față de reprezentanții aleși din rândul populației”³¹. Criza de anvergură a democrației italiene reprezintă în acest sens un exemplu probant și foarte recent: se demitizează ideea imparțialității sociale a democrației occidentale, se demonstrează posibilitatea existenței corupției clasei politice, complicitățile ei cu grupurile financiare, instrumentalizarea instituțiilor statului, toate acestea conducând la o criză de încredere dificil de surmontat.

Ce poate face omul, ca individ și colectivitate, în fața acestor sfidări fără precedent? Mai întâi, este de observat că problemele globale ale lumii contemporane, oricare din acestea, au același punct de pornire și de final: omul. Omul este plasat acum chiar în centrul problemelor de importanță mondială, atât în ipostaza lui de generator de probleme, de „ucenic vrăjitor”, cât și în cea de ființă vulnerabilă, amenințată în propriul statut, ontologic și antropologic, de „stihiiile” dezlănțuite dacă acestea i-ar scăpa de sub control.

Urgența și insistența cu care omul este plasat în centrul problemelor actuale se datorează mai multor circumstanțe, printre care³²:

– dezamăgirea crescândă față de *rețeta tehnologică* care, rezolvând unele probleme, creează altele, cel puțin la fel de grave;

– lista problemelor globale se lungește incluzând domenii cu caracter mai mult social, cultural sau politic decât material și fizic. Probleme ca identitatea culturală, emanciparea femeilor, statutul copiilor, comunicarea și informația etc., au depășit cadrele locale sau regionale și au devenit probleme globale alături de temele inițiale privind mediul înconjurător, hrana, energia și populația. Aceste teme noi se referă la nevoile omului, la drepturile și responsabilitățile lui, la justiție și in justiție, speranțe și deznădejdi, bunăstare și miserie, la relațiile omului cu natura și semenii săi;

³¹ Paul-Henry Chombart de Lauwe, *Op. cit.*, p. 39.

³² James W. Botkin, Mahdi Elmandjra, Mircea Malița, *Orizontul fără limite al cunoașterii – Lichidarea decalajului uman*, București, Editura politică, 1991, p. 19 și urm.

– o altă împrejurare este legată de însăși concepția privind dezvoltarea. Când prăpastia dintre lumea celor bogați și a celor săraci s-a adâncit, a devenit evident că „dezvoltarea nu mai poate fi definită doar în termenii creșterii economice. Preocuparea pentru creșterea produsului național brut este în prezent egalată, dacă nu și depășită, de importanța ce se acordă problemelor distribuției, identității culturale și dezvoltării sociale și umane. Aproape toate țările în curs de dezvoltare simt nevoia de a-și extinde aspirațiile dincolo de problemele strict economice pentru a-și realiza autonomia și în domeniile cultural, social și informațional”³³.

Soluțiile, s-a dovedit, nu sunt doar, sau nu în primul rând, soluții tehnice. Umaniste însă, cu siguranță, trebuie să fie. Căci nu este posibil ca omul să fie o ființă condamnată, în ciuda lungului drum pe care l-a parcurs, drum al cunoașterii, libertății și demnității ontologice pe care și-a câștigat-o printr-un efort fizic și intelectual imens.

Printr-un optimism lucid omul poate reconverti actualul impas al omenirii într-un moment de grandoare a istoriei, prin care să-și exprime plener faptul că este singura ființă capabilă să creeze, să trăiască în perspectivă, să aleagă, să amâne, să proiecteze, să planifice conștient³⁴.

Omul poate „învăța” cum să răspundă sfidărilor problemelor globale, poate dovedi că este capabil să creeze alternative mai umane pentru societățile contemporane și, de asemenea, poate să-și amelioreze, ca individ și colectivitate propria condiție în lume.

Toate acestea nu sunt pure exerciții teoretice ale filosofilor, sociologilor etc. Ele au devenit probleme presante ale realității sociale prezente. Că este așa o dovedește hotărârea ONU ca în anul 1995 să aibă loc, la Copenhaga, o reuniune a șefilor de state și de guvern, consacrată problemei *Dezvoltării sociale, în special problemelor sărăciei, șomajului și integrării sociale*. Problemele bunăstării materiale și spirituale, ale securității colective și individuale, ale crizei culturale și morale, ale renașterii idealurilor de justiție socială, responsabilitate, libertate și solidaritate socială, ale alienării și integrării sociale și altele de acest fel care sunt în proiect de a fi discutate la acest nivel instituțional, exprimă, cel puțin la nivelul intențiilor o voință de schimbare care, foarte probabil, va marca începutul unei noi etape în istoria lumii contemporane.

Natura umană: „a avea” sau „a fi”

Conceptul de „natură umană” este considerat echivalentul antropologic al conceptului ontologic de „esență umană” și al categoriei „condiția umană” – aceasta din urmă utilizată mai mult, mai ales sub influența Școlii de la Frankfurt care a relansat-o în filosofia contemporană – și desemnează o sinteză de determinări biopsihice și social culturale ale omului.

³³ *Idem*, p. 21.

³⁴ Dumitru Ghișe, *Dimensiuni umane*, București, Editura Eminescu, 1979, p. 89.

Ideea distincției dintre „a avea” și „a fi”, ca moduri diferite de întemeiere a naturii umane, o întâlnim la Schopenhauer care, în ciuda pesimismului funciar al gândirii sale își propusese, în *Aforismele asupra înțelepciunii în viață*, elaborarea unei „eudemologii”, „o călăuză a existenței fericite, pornind de la trei fundamente ale existenței: ceea ce *este* cineva (personalitatea), ceea ce *are* cineva (proprietatea) și ceea ce *reprezintă* cineva (cum este văzut de ceilalți)”. Pentru Schopenhauer fericirea și binele omului depind de condiționările lui „a fi”: „pentru fericire este mai însemnată cauza care se află în noi, decât cea care vine de la lucrurile din afară”. Distincțiile filosofului german au făcut apoi carieră, mai ales în rândurile filosofilor existențialiști. Gabriel Marcel, de exemplu, existențialist catolic de renume, și-a intitulat una din lucrări *A fi și a avea* (1929). Sociologul Erich Fromm publică în 1976 lucrarea *A avea sau a fi* în care pledează pentru schimbarea omului și a societății în concordanță cu concepția după care societatea și omul trebuie să-și întemeieze modul de existență pe „a fi” și nu „pe a avea”. Pentru aceasta trebuie însă să se opereze schimbări esențiale: „Pentru ca sferile politică și economică ale societății să fie subordonate dezvoltării umane, *modelul societății noi trebuie să fie determinat de exigențele individului nealienat și orientat spre ființă* (s.a.). Aceasta înseamnă că făpturile umane nu vor trebui nici să trăiască într-o sărăcie inumană – ceea ce rămâne încă o problemă principală a majorității indivizilor – nici să fie obligate – așa cum sunt oamenii îndestulați din lumea industrială – să fie „Homo consumens”, în numele legilor inerente producției capitaliste care impune o creștere continuă a producției și, de aceea, orientează o creștere a consumului”³⁵. Fromm este destul de optimist în ceea ce privește șansele unei societăți axate pe „a fi” întrucât, spune el, orientarea spre „a fi” este o puternică potențialitate a naturii umane. Oricare din cele două moduri poate deveni însă dominant la un moment dat, aceasta depinzând de structura socială, de voința politică.

Într-un studiu comparativ scandinav asupra bunăstării, Erich Allardt încearcă chiar o operaționalizare a acestor fundamente ale naturii umane în varianta: „a avea”, „a iubi”, „a fi”, aducând următoarea argumentare: satisfacerea unor necesități se definește, simplu, prin resursele materiale sau nonsubiective pe care le posedă un individ și care sunt centrate în jurul conceptului de nivel de trai. Totuși nu toate necesitățile pot fi definite pe baza posesării resurselor materiale. Necesitățile de iubire, solidaritate etc. nu se definesc prin resurse materiale ci prin modul în care oamenii se leagă unii de alții. De asemenea, necesitățile legate de participarea socială și politică sau cele care reprezintă inversul alienării sunt esențiale³⁶.

Prin conceptul „calitatea vieții”, se surprinde faptul că activitățile, condițiile de viață, relațiile, stările subiective etc. *se raportează* la aceste necesități (trebuințe,

³⁵ Erich Fromm, *Avoir ou être. Un choix dont dépend l'avenir de l'homme*, în Erich Fromm, *Texte alese*, București, Editura politică, 1983, p. 498-512.

³⁶ Erik Allardt, *Dimension of Welfare in a Comparative Scandinavian Study*, în: *Acta sociologica*, nr. 3, 1976.

nevoi), valori și aspirații umane. Necesitățile, valorile și aspirațiile umane constituie criteriu de evaluare a calității vieții. Sigur că, pentru a fi evaluată, calitatea vieții, odată definită, trebuie măsurată, operație laborioasă și dificilă. O bună parte din preocupările științifice în acest domeniu au fost dedicate tocmai acestui demers de descompunere în unități măsurabile empiric a tot ceea ce constituie substanța conceptului de calitate a vieții. Operația implică, pe de o parte analiza indicatorilor social-economici și selecția acelor care măsoară anumite dimensiuni ale conceptului, iar pe de altă parte, desemnarea unor indicatori specifici ai calității vieții³⁷. Un criteriu de evaluare a componentelor calității vieții, oricare ar fi ele, îl constituie deci sistemul de necesități și aspirații proprii omului. Nu vom aborda aici, nici măcar în treacăt, problematica definirii conceptului interdisciplinar de trebuință sau necesitate, sau teoriile explicative în care aceste definiții sunt amplasate – o astfel de întreprindere depășind scopul demersului nostru. Trimiterile la literatura problemei, în acest caz, vor conține însă, ca subînțeleasă, adeziunea noastră.

Ca tot ceea ce este legat de ființa și subiectivitatea umană, trebuințele (necesitățile, nevoile) nu sunt ușor de definit, de măsurat cantitativ sau de satisfăcut, ele variind de la un individ la altul în funcție de poziția pe care o ocupă acesta într-un sistem social, de valorile individuale sau cele ale grupului ori societății în care este integrat.

Pe lângă tipurile generale de necesități – biologice, psihologice și social umane – în literatura acestei problematice se disting și diferite niveluri ale trebuințelor³⁸: trebuințe de primă necesitate sau fundamentale la care o persoană trebuie să aibă dreptul în virtutea faptului că s-a născut. Acest prim nivel de trebuințe implică, pe de o parte dreptul individului de a avea libertatea și posibilitatea de a fi responsabil și capabil să-și satisfacă propriile trebuințe, iar pe de altă parte, dreptul de a cere sprijinul societății atunci când eforturile individuale eșuează datorită unor împrejurări care îl depășesc. Aceste drepturi sunt expres recunoscute în Declarația Universală a Drepturilor Omului, Art. 25, emisă de ONU în 1948: „Fiecare om are dreptul la un nivel de trai adecvat sănătății și bunăstării sale și a familiei sale, la hrană, îmbrăcăminte, locuință, îngrijire medicală și serviciile sociale necesare, dreptul de asigurare la eventualitatea șomajului, bolii, infirmității, văduviei, bătrâneții sau altor pierderi ale capacității, în circumstanțe ce depășesc controlul său”.

Al doilea nivel – *trebuințe suficiente* – s-ar referi la satisfacerea trebuințelor, astfel încât să mențină nivelul de trai la un standard dezirabil, peste nivelul trebuințelor de primă necesitate.

Al treilea nivel este cel al *trebuințelor sporite*. Satisfacerea lor permite dezvoltarea individuală, dincolo de nivelul precedent, realizarea scopurilor și aspirațiilor nonmateriale.

³⁷ Cătălin Zamfir (coord.), *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, București, Editura Academiei Române, 1984; Ioan Mărginean, *Șchița de indicatori ai calității vieții în Probleme economice*, nr. 7-8/1991.

³⁸ John Mc Hale, Magda Cordell Mc Hale, *Dimensions of Need*, în *Basic Human Needs. A framework for action*, New Jersey, 1977.

În ultimele două niveluri se includ acele trebuințe care, satisfăcute constituie o mare parte a ceea ce înseamnă calitatea vieții „Este important de reținut – se spune în studiul citat – că pentru prima oară în istorie putem parcurge o perioadă în care am putea avea resurse și facilități suficiente pentru a putea începe să vorbim de calitatea vieții pentru tot mai mulți oameni”. Asemenea preocupări au început a fi formulate abia din momentul în care am depășit într-o oarecare măsură problema simplei supraviețuirii. Un anumit standard material care să depășească stricta necesitate este esențial pentru calitatea vieții. La nivelul standardelor scăzute de viață, majoritatea opțiunilor constau în a supraviețui sau nu. Pentru ceea ce numim „calitatea vieții” este esențial ca acest standard să fie depășit. Repetăm în context, că termenul „calitatea vieții” a fost introdus în țările cu dezvoltare economică înaltă, de către ecologi și sociologi care au întreprins o critică a acestei societăți, că prin acest termen s-a exprimat, implicit, nemulțumirea față de aprecierea satisfacerii necesităților cu ajutorul exclusiv al indicilor nivelului de trai. El a conținut, cum am mai menționat, o notă critică în raport cu rezultatele dezvoltării economice: creșterea economică a dus la ridicarea nivelului de trai și totuși, în aprecierea socială, viața nu este considerată mai satisfăcătoare. „Calitatea vieții” poate fi privită și ca o noțiune – semnal pentru schimbările care pot surveni în sistemele de valori sau în sistemul instituțional.

Dincolo de pragul trebuințelor „de primă necesitate” se constată un grad mare de *variabilitate* a cerințelor umane, în funcție de *preferințe* individuale. Valorile culturale influențează atât setul de necesități cât și modul de a evalua cerințele umane ca și modul de satisfacere a lor. Cele mai elementare trebuințe pot fi și sunt influențate cultural: faptul că numărul de calorii necesare este luat sub formă de orez sau cotlet, cu tacâmuri de argint sau dintr-o cană de pământ depinde de cultură.

Am evocat anterior reflecțiile unor filosofi și sociologi privind posibilitatea ca producția în consonanță cu propria ei logică și cu propriile scopuri să manipuleze necesitățile de consum creând, inclusiv prin mijloacele publicității, nevoi false sau artificiale. Această idee plasată în contextul mai larg al relației dintre creșterea economică și satisfacerea trebuințelor a condus la alta, deosebit de complexă, și anume problema normativității: este sau nu este suveran consumatorul? J. K. Galbraith este cel care introduce deschis ideea de normativitate în științele economice, propunând examinarea aspectelor pozitive și negative ale imperativului: „producție mereu mai mare”. Considerând că într-o societate abundentă sporirea producției și creșterea PNB devin mai puțin importante, ca și alocarea resurselor de altfel, economistul american afirmă că important devine nu *cât* se produce în fiecare an ci *ce* se produce. Reintroducerea criteriului moral în economie pune problema *scopurilor* și a „caracterului bun” al activității economice, a „binelui” individual și social. Este astfel pus sub semnul întrebării imperativul creșterii economice și imperativul tehnologic, precum și valorile subiacente.

Tentativa lui Galbraith de a introduce judecăți morale în economie ca și încercarea de a stabili criterii ale bunăstării s-au lovit de reacții de genul: „Cine

este Galbraith sau oricare altcineva să decidă ce este bine și ce este rău pentru mine sau pentru ceilalți?” Evident nu se pune problema unor norme constrângătoare ci, se pune problema valorilor, a nevoii de valori care să orienteze „actele și sentimentele”, idee pe care am întâlnit-o exprimată și de Fromm: „Dacă se admite că valorile (pe care eu le numesc umaniste) merită respect și considerație pentru că ele se bucură efectiv de unanimitate în formele cele mai înalte de civilizație, trebuie să ne întrebăm dacă există un mijloc științific de a face aceste valori obligatorii sau, cel puțin, sugestive în cel mai înalt grad, ca norme care să motiveze viețile noastre și să constituie principiile directoare ale tuturor demersurilor și activităților sociale plănuite”³⁹.

Legile existenței umane – spune cu îndreptățire Fromm – nu conduc nicidecum la postulatul unui *singur* joc de valori posibil. Ele conduc la alternative și noi trebuie să decidem cu privire la superioritatea unor alternative în raport cu altele. Întrebarea rămâne, însă, în continuare: Cine decide cu privire la ceea ce este superior?

Soluția constă, în concepția lui Fromm, în *preferință*: se preferă „structura vie plină de bucurie, interesantă, activă, pașnică, sau structura inertă, tristă, neinteresantă, pasivă și agresivă?” Având de a face cu *structuri*, alegerea noastră este limitată întrucât alegem între structuri și nu între elementele acestora pe care să le combinăm. La urma urmei, chiar dacă s-ar putea demonstra, pe baze obiective, că o structură de valori este superioară celorlalte nu obținem mare lucru întrucât, pentru cei care nu sunt de acord cu această structură „superioară” de valori, o dovadă obiectivă nu ar fi cu nimic constrângătoare. Si totuși o soluție există: „O examinare a sistemului „om” poate arăta că normele biofile contribuie la creșterea și la forța sistemului, în timp ce normele necrofile duc la nefuncționare și la patologie. Validitatea normelor ar decurge astfel din rolul pe care îl au ele în realizarea optimului de creștere și de bunăstare și de reducere la minim a insatisfacției. În realitate, majoritatea oamenilor oscilează între sisteme de valori și deci nu se dezvoltă niciodată complet într-o direcție sau alta”⁴⁰. Avertismentul lui Fromm rămâne însă tensionant: alegerea între „a avea” și „a fi” este o alegere de care depinde viitorul omului.

³⁹ Erich Fromm, *Op. cit.*, p. 346 și urm.

⁴⁰ *Idem*, p. 348.